

Mitchell Dean: Governmentality - Eller: Om forskellige former for foucaultianisme

Af Lars Poulsen

Sidste år udkom den danske oversættelse af Mitchell Deans bog *Governmentality - Magt og styring i det moderne samfund*. Dermed har dansksprogede læsere fået bedre mulighed for at stifte bekendtskab med den socialvidenskabelige tradition, der går under betegnelsen governmentality-analyse.

Magt og styring

Den engelske sociolog Mitchell Dean har begået en god bog om magt og styring i det moderne samfund. Magten har i det moderne samfund forandret sig, er blevet mere skjult og sofistikeret i sine virkemidler.

Styring (government) vil hos Dean sige, de forskellige måder, hvorpå menneskers adfærd på kalkuleret vis forsøges formet ved påvirkning af deres ønsker, forhåbninger, interesser og overbevisninger (s. 340). Governmentality betyder så styringsmentalitet eller styringsrationalitet, dvs. de generelle måder at tænke omkring styring på. Mere specifikt betegner begrebet de særlige mentaliteter, kundskaber og regimer, der har udviklet sig omkring styring og administration i de seneste århundreder (s. 31). Det er denne styring, som på forskellige abstraktionsniveauer og fra mange forskellige vinkler analyseres i denne bog.

Den ene af oversætterne Kasper Villadsen siger i sit gode forord til bogen (s. 13-14), at den kan læses på fire måder, der svarer til fire dimensioner i bogen. Den kan læses som en introduktion til governmentality-studiernes forskellige analytiske redskaber, dvs. til hvordan man kan analysere forskelligartede styringsformers fremkomst (genealogi) og praksis-regimer. Så kan den læses som en beskrivelse af forskellige udviklingslinjer i velfærdsstatens genealogi. Videre kan den læses som en positionering af governmentality-analytikken i forhold til konkurrerende sociologiske positioner (efter denne anmelders opfattelse bogens svageste del, se mere nedenfor) og endeligt kan den læses som en aktuell diagnose af forandringer i vor tids styringsrationalitet. Det vil sige en analyse af neoliberalismens styringsformer med et særligt fokus på det, som Dean kalder 'refleksiv styring'.

På sin vej gennem historien gennemgår Dean, hvordan denne moderne styringsrationalitet har udviklet sig fra traditionelle suveræne og disciplinære former for styring og har udmøntet sig i en række *forskellige*, bl.a. liberale, autoritære og ikke mindst neoliberale styringsregimer. En række magtformer, såsom pastoralmagt, biopolitik og refleksiv styring bliver undervejs forklaret og udfoldet. Ikke mindst er Deans analyser af den neoliberale styring interessante. Vi får her en række nye tilgange til at forstå og analysere de seneste årtiers neoliberale samfundsudvikling.

Det grundlæggende ved neoliberalismen kan siges at være det, at områder af samfundslivet, der tidligere var styret af kollektive eller almene interesser, nu gøres til genstand for private profitinteresser. Dette er i den offentlige sektor først og fremmest sket gennem skabelsen af kvasi-markeder. Dvs. at også det offentlige skal fungere på præmisser, der minder om det frie økonomiske marked med bl.a. konkurrence mellem serviceudbydere, præstations-evalueringer af disse og en etos om ansvarliggørelse, effektivisering og rationalisering.

Et centralt træk ved den neoliberale styringsrationalitet ift. tidligere liberal styring er, at den bryder med skellet mellem staten og civilsamfundet. På denne måde er neoliberalismen ikke mere imod en stærk stat og statslig indblanding, men benytter tværtimod statslige politikker til at *skabe* nye markeder, og til at udbrede markedstænkningen til stadig flere samfundsområder. Dette er et paradigmatisk eksempel på, hvorledes neoliberalismen gør styringens målsætninger til dens midler (refleksiv styring): markedsgørelse er ikke bare det politiske mål, men også *midlet* til at nå dette mål.

Ud fra dette generelle perspektiv foretager Dean en række konkrete, detaljerede analyser af de nye styringsredskaber, der introduceres med forandringen af den offentlige sektor. F.eks. af de teknikker, der anvendes overfor arbejdsløse og andre modtagere af sociale ydelser. Også på dette område har den gennemgående trend været, at der er sket en slags individuel ansvarliggørelse. Ved hjælp af en moralistisk diskurs og forskellige disciplinære tiltag, der er sat i værk i aktiveringsystemet, presses det enkelte individ til at tilpasse sig arbejdsmarkedet, med alt hvad dette indebærer af omformning af hele subjektiviteten. Man kan sige, at formålet her er at få individet til at påtage sig en *selvforvaltning* af magten. Også når det direkte pres ikke virker, er der andre mere indirekte magt-teknikker, såsom vejledende omsorg (pastoral magt) og empowerment-strategier, der skal sætte individet i stand til selv at udvise initiativ og handlekraft. Ansvar for den enkeltes sociale situation, f.eks. arbejdsløshed, synes i langt højere grad end tidligere at blive placeret hos den enkelte, snarere end at dette ses som et samfundsmæssigt problem. Og opgaven er, at få den enkelte arbejdsløse til at erkende og acceptere dette.

Det er på mange måder en god og spændende bog, Dean har skrevet. Den giver mange gode erkendelser i sig selv og ikke mindst *tilgange* til at tænke videre omkring den slags magt, der har udviklet sig i det moderne samfund, særligt i den offentlige sektor. På den måde er denne bog rigtig vigtig, og vi kan glæde os over, at den nu foreligger på dansk. Men når det er sagt, er der også problematiske sider ved bogen. Mest problematisk er Deans positionering af hans egne (og Foucaults) magt-analyser i forhold til marxismen, og i særdeleshed den form for marxisme, der går under betegnelsen Kritisk Teori.

Arven fra Foucault

Mitchell Deans teoretiske inspiration kommer først og fremmest fra idehistorikeren Michel Foucaults magtanalyser. I de sidste to-tre årtier har Foucault indenfor social- og humanvidenskaberne stået som en helt central figur. Særligt hvad angår hans forståelse af magt i dens forskellige former og af det sociale liv generelt, har Foucaults analyser haft en stigende popularitet. Bl.a. har han, i modsætning til mere traditionelle forståelser af den samfundsmæssige magt som centreret omkring et magtcentrum (staten/kapitalen), analyseret hvordan magten har alverdens lokale, decentrerede former, der indgår i et komplekst netværk.

Dean pointerer (s. 47), at han beskæftiger sig med styringspraksisser i en mere snæver forstand end Foucaults meget generelle forståelse af magt som styring af menneskers adfærd (conduct of conduct), herunder menneskers styring af deres *egen* adfærd. I denne bog analyseres sidstnævnte selvpraksisser hovedsageligt som en del af generelle styringsprogrammer og styringsrationaliteter, særligt som de forefindes i staten. Denne forskel i rækkevidden af deres analyser er en medvirkende grund til, at Dean i et vist omfang kan undvige nogle af de mere grundlæggende problemstillinger,

der viser sig i den foucaultianske tilgang: på hvilken måde hænger de lokale magtformer sammen i et større magtnetværk, hvordan hænger diskursiv magt sammen med andre slags magt og i hvilken forstand er det enkelte subjekt formet af de sociale og diskursive praksisser?

Grundtanken hos Foucault er, at de måder, som vi taler og tænker om os selv og andre mennesker på (diskurser), er altafgørende for hvem vi er - og for hvilken slags liv, vi kan leve. Ved at vi bliver opmærksomme på, hvordan diskurser og magt-teknikker får bestemte forståelser af os selv og andre, bestemte sociale praksisser, osv. til at fremstå som naturlige og selvfølgelige, kan disse også nemmere ændres. På den måde er diskurs- og magt-analyse et i sig selv kritisk og frigørende forehavende. Men denne dekonstruktive tilgang har samtidig også en nærmest indbygget tendens i sig, til at magten og de hertil knyttede diskurs- og vidensformer får noget 'løsrevet' eller tilfældigt over sig. De er jo bare menneskers konstruktioner, som vi kan forandre, hvis vi beslutter os til det.

Denne tendens til udelukkende at se magten som noget lokalt og kontekst-specifikt, der er relativt afgrænset fra andre forhold og sfærer, har vi bl.a. set i forskellige former for 'postmoderne' tænkning, der er inspireret af Foucaults arbejde. En tænkning, der har vundet frem både bredt i vores kultur og mere specifikt i forskellige teoretiske strømninger, på universiteterne osv. (som poststrukturalisme, diskursteori og socialkonstruktionisme). Men at denne slags socialt og diskursivt konstruerende magt *ikke* er den eneste slags magt, har på forskellige måder været overset i nogle af disse strømninger. Man kan ofte se tre forskellige slags reduktionisme her - dvs. tre områder af det sociale liv, der ignoreres eller forstås for forsimplet: betydningen af de økonomiske strukturer i samfundet, magtens karakter af *praktisk* og det særegne ved menneskers psykiske liv (subjektivitet).

Socialteoretisk reduktionisme

Det foucaultianske fokus på magtens kontekst-specifikke former har i nogle fortolkninger ført til, at det overses, hvordan mere *generelle* sociale og økonomiske strukturer i vores samfund bestemmer menneskers handlinger. Et grundlæggende eksempel på dette er, hvordan vi alle (os der ikke ejer produktionsmidler) i den kapitalistiske økonomi er nødt til at sælge vores arbejdskraft, og dermed må acceptere den magt, som arbejdsgiveren kan udøve over organiseringen af vores arbejde, og som også i et vist omfang kan præge andre områder af livet. En konsekvens af denne forståelse er, at der er magtstrukturer i vores samfund, der ikke bare kan forandres ved en forandring af den specifikke magt-relation i en given lokal sammenhæng - og som til tider modvirker forandring af de lokale magt-relationer. Dette forstod Foucault, når han analyserede den samfundsmæssige magt som et samlet netværk, der tenderer mod at antage hierarkiske og stivnede former (dominans). Men det er bemærkelsesværdigt, at overvejelser over denne magt, der udspringer af den grundlæggende kapitalistiske organisering af samfundslivet, er fraværende hos mange Foucault-fortolkere (inklusive hos Dean).

En anden problematisk tendens ved dette fokus på det kontekstuelle ved magten kan kaldes for diskursiv reduktionisme. Dermed mener jeg tendensen til, at alt i det sociale forstås som (skabt af) 'diskurser', dvs. som bestemte måder, hvorpå vi taler og tænker om fænomenerne. De fleste sociale praksisser er selvfølgelig ledsaget af bestemte diskurser om disse, men det betyder ikke nødvendigvis, at det giver mening at overse den unikt *praktiske* dimension ved visse former for magt (eller at noget er vundet ved at forsøge at omdefinere diskurs-begrebet til at indfange denne dimension, som f.eks. hos Laclau & Mouffe).

Når f.eks. vi indgår i bestemte regelmæssige, måske ligefrem monotone, praksisser på arbejdet eller i det sociale liv, bliver vi påvirket af en magt, der virker uafhængigt af, hvordan vi opfatter den, af hvordan vi taler og tænker om magten. Tænk bare på den måde, penge indgår i vores samfund. Fra barnsben af indøves vi i at udveksle papirsedler, således at det nu er blevet så 'naturligt', at vi ikke tænker over det. Hvad vi heller ikke tænker over er, hvordan denne praktiske måde at udveksle goder på, samtidig tendentielt vænner os til at tænke alt (eller det meste) i, om det 'kan betale sig', hvordan man får 'mest muligt ud af det', osv. Bare det, at vi *foretager* bestemte handlinger, påvirker vores samlede væren i en bestemt retning. Eller tænk på, hvordan bestemt fysisk monotont arbejde over længere tid kan påvirke vores kropslighed, vores sansning af verden og sågar vores drømme. Også bestemte forbrugs- og lystmønstre kan have den samme karakter af praktisk magt (Poulsen 2006a, s. 136).

Denne pointe om magtens praktiske karakter, hænger sammen med en anden form for reduktionisme, der negligerer betydningen af den individuelle subjektivitet. Foucaults forståelse var flertydig på dette område, hvorfor der har været god plads for divergerende fortolkninger af hans tænkning. Men i hvert fald i den senere Foucaults forståelse af, hvordan forskellige slags magt kan forme kroppen og vores subjektive væren på et ikke-refleksivt eller ikke-diskursivt niveau, ligger også en forestilling om, at menneskets psyke består i mere end bare de sociale og diskursive praksisser og magtformer, der præger os (Poulsen 2006b, s. 22ff.). Særligt de praktiske magtformer kan forme vores subjektivitet på en livsbiografisk specifik måde, hvormed der skabes et relativt stabilt, ikke-refleksivt mønster for vores individuelle måde at opleve og handle på (det handler ikke kun om kontekster og relationer).

Den grundlæggende tanke hos Foucault, at de sociale praksisser og diskurser former menneskers identitet og den måde, vi tænker om vores sociale relationer, fører hos nogle Foucault- fortalere til den konklusion, at der så lidt forsimplet sagt ikke er andet end 'det sociale'. F.eks. forsøger den radikale socialkonstruktionisme (Gergen 1994, s. 188) at gøre op med forestillingen om et 'indre', psykisk liv - i hvert fald, hævdes det, spiller dette ingen kausal rolle for menneskers handlinger, m.m. Sådanne Foucault-udlægninger, hvor mennesket nærmest forstås som en 'prædetermineret nikkedukke' (Heede (1992), s. 25), har bl.a. som konsekvens, at det ikke kan forklares, hvorfor mennesker handler forskelligt i *ens* sociale positioner - nogle f.eks. kritisk og andre system-understøttende. Og det bliver heller ikke muligt at pege på uoverensstemmelser mellem menneskers psykiske liv og de sociale forhold. Dvs. på hvordan bestemte sociale strukturer og praksisser *generelt* betragtes er dårlige for mennesker, f.eks. fører til psykiske problemer, sociale patologier, m.m.

Antinormativisme og kritik

På tilsvarende vis tenderer alle de skitserede former for reduktionisme mod at føre til en antinormativistisk position. Dvs. en position, der er blevet udlagt som det postmoderne standpunkt per excellence, nemlig at alle synspunkter er 'lige gode'. I denne sammenhæng betyder det bl.a., at det ikke er muligt at skelne mellem forskellige slags magt (diskurser, praksisser, m.m.) - alt er lige godt. Også Dean nærmer sig denne position, idet han gør en del ud af at distancere den foucaultianske magtanalytik fra marxismens og den kritiske teoris forestilling om frigørelse og et samfund uden dominansrelationer. Han siger bl.a., at governmentality-analysen ikke kan opretholde en skelnen mellem gode og dårlige, eller legitime og illegitime styrings- og magtformer (dette er

nærmest det eneste sted (s. 79), hvor Dean eksplicit lægger afstand til Foucault). Spørgsmålet er så: hvorfor ikke? Det er med det brede foucaultianske magt-begreb i mente (magt som påvirkning af handlinger) selvfølgelig en kompleks filosofisk opgave at præcisere forskellen mellem legitim og illegitim magt. Men en foreløbig bestemmelse kunne evt. være, at illegitim magt er enhver magt, der former menneskers subjektivitet, således at deres kritisk-refleksive forholdene sig hæmmes, og dermed den selvbestemte udfoldelse af deres subjektive og sociale potentialer (uanset om denne magt så er "accepteret" af de fleste). Med denne minimale eller *formale* bestemmelse får man også sagt, at menneskers mulighed for selvbestemmelse (og sociale former, hvor denne øges) generelt er et gode - uden at man dermed hævder *for* absolutte bestemmelser af, hvad der er godt for andre mennesker, af den type som postmodernismen er så bange for.

De for den foucaultianske tilgang grundlæggende problematikker omkring forholdet mellem de forskellige magtformer og omkring subjektets sociale formning er altså ikke direkte emnet for denne bog, og Dean synes på den måde lidt at undvige dem. Derimod synes det rimeligt, at betegne hans position som antinormativistisk, samt at kritisere ham for at negligere betydningen af de grundlæggende økonomiske strukturer i vores samfund. Som det burde fremgå af det foregående, har min intention dog ikke været at levere en altomfattende kritik af Dean. Snarere har jeg villet pege på vigtigheden af, at læseren undervejs i denne bog samtidig overvejer nogle af de spørgsmål, der *ikke* behandles i bogen. Det vil bl.a. sige, hvordan governmentality-analyserne forholder sig til de andre magtformer og de andre temaer, jeg har diskuteret her. Det er særligt værd at overveje, hvordan de analyserede magtformer og magtteknikker hænger sammen med kapitalismen generelt og de specifikke magtformer, der findes i den kapitalistiske økonomi. Man kan i den forbindelse spørge sig selv, hvorfor Deans magt-analyser netop ikke er kapitalisme-kritiske? At det ikke er den foucaultske magt-forståelse i sig selv, der udelukker en skarp kapitalismeanalyse og -kritik, kan man forvise sig om ved at se på den centrale rolle, som Foucaults magtanalyser spiller hos senere kapitalisme-analytikere som f.eks. Hardt og Negri.

Deans bog kan på den måde benyttes som et *udgangspunkt* for nogle mere generelle overvejelser over forskellige måder, hvorpå man med udgangspunkt i Foucaults tænkning kan bedrive magtanalyse og magt-kritik. Måder, der har forskellige både socialteoretiske og politiske konsekvenser. Min påstand er således, at de to konsekvenser af visse fortolkninger af den foucaultianske tilgang, nemlig socialteoretisk reduktionisme og antinormativisme, ikke er uafhængige af hinanden. Det er netop ud fra en bestemt forståelse af menneskers sociale liv, og vores psykiske liv, at en normativ stillingtagen bliver påkrævet. Det er fordi, at magtstrukturerne i det kapitalistiske samfund er, som de er, at mennesker ikke kan leve et på én gang kollektivt og selvbestemt liv, i demokratiske fællesskaber. Det er fordi, at vi mennesker er psykologiske væsner, der på subtile, svært gennemskuelige måder kan præges af denne sociale magt, at kritikken af den er vigtig. Og det er fordi, at nogle sociale organiseringer og samværsformer er bedre end andre til at sikre et godt og selvbestemt liv, at vi må analysere og normativt kritisere de sociale former - for dermed at kunne videreudvikle dem. Deans bog *Governmentality* kan, med de nævnte forbehold, bidrage til dette.

Lars Poulsen er cand.mag. i filosofi.

Litteratur

Dean, Mitchell (2006): *Governmentality - Magt og styring i det moderne samfund*. Forlaget Sociologi, Frederiksberg. Oversat af Kaspar Villadsen og Iben Treebak.

Foucault, Michel (1982): "The Subject and Power". I: Dreyfus, Hubert L. & Rabinow, Paul (1982): *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*. The University of Chicago Press, Chicago.

Foucault, Michel (1984): "The Ethics of the Concern for the Self as a Practice of Freedom". I: Foucault (1997): *Ethics: Subjectivity and Truth. Essential Works of Michel Foucault 1954-1984, Volume 1*. The New Press, New York.

Gergen, Kenneth J. (1994): *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction*. Harvard University Press, Cambridge.

Hardt, Michael & Negri, Antonio (2003): *Imperiet*. Informations Forlag, København.

Heede, Dag (1992): *Det tomme menneske*. Museum Tusulanums Forlag, København.

Poulsen, Lars (2006a): "Kapitalismens subtile magtformer". I: Nielsen, Peter (red.) (2006): *Økonomi og samfund 2007*. Forlaget Frydenlund, København.

Poulsen, Lars (2006b): *Kampen om subjektiviteten - En neo-foucaultiansk analyse af den senkapitalistiske magts subtile former*. Specialeafhandling, Københavns Universitet.